Journal of Religion and Law

Online ISSN: 3092-6041

Journal Homepage: https://qjrl.ir/

A Human Rights Perspective on Legislative Developments in the Field of Women and the Family: Jurisprudential Requirements and International Commitments

Ahmad Taghizadeh[1], Maryam Faqih Imani[2]✉

1. Assistant Professor of Public Law, Department of Law, Faculty of Humanities, Semnan University, Semnan, Iran.
Email: ah.taghizadeh@semnan.ac.ir
2 . Master's Graduate in Public Law, Mofid University, Qom, Iran (Corresponding Author).
Email: mfemani@gmail.com

Article Info

Article Type:

Research Article

Article history:

Received: 29 June 2025

Revised: 27 July 2025

Accepted: 21 August 2025

Published: 12 October 2025

Keywords:

islamic consultative assembly,
human rights,
gender equality,
family orientation,
positive discrimination,
permissible discrimination.

ABSTRACT

The interaction between human rights and legislation in Iran is twofold: on the one hand, human rights concepts and concerns have gradually entered legislative discourse and prompted the Islamic Consultative Assembly to amend laws; on the other hand, the Assembly filters these concepts through the principles of Shari'a (Article 4 of the Constitution) and national requirements and presents an indigenous interpretation of them. The question of what model the Islamic Consultative Assembly has developed over the past decade for interaction between human rights, particularly the principle of gender equality, and its jurisprudential-Shari'a framework in the field of women and the family is the question to which the present article, employing a descriptive-analytical method, addresses itself by examining the various dimensions of the issue. To answer this question, the four pillars of the aforementioned model are explained. These four pillars are: the non-domination of international law over domestic legislation while maintaining adherence to jurisprudence; avoiding hostility toward human rights while preserving the language of global dialogue; observing national requirements without engaging in symbolic measures; and explaining the human rights achievements of enacted legislation. The aforementioned model and its four pillars demonstrate that "permissible discrimination," within a family-oriented framework, can provide a path toward the realization of substantive equality without conflict with Islamic jurisprudence.

Cite this article: Taghizadeh, A. , Faqih Imani, M. (2025). A Human Rights Perspective on Legislative Developments in the Field of Women and the Family: Jurisprudential Requirements and International Commitments. *Journal of Religion and law ,49* (13),1-19. https://doi.org/ 10.22034/qjrl.2025.299

© The author(s) retain the copyright.

DOI: https://doi.org/ 10.22034/qjrl.2025.299

Publisher: Islamic Research Center of Parliament of I.R.IRAN.

Extended Abstract

The relationship between human rights as a transnational discourse and domestic legislation as an expression of national will has long constituted one of the most contested arenas in contemporary legal systems, a tension that acquires additional layers of complexity in states whose legal architecture is anchored in religious and juristic foundations. The Islamic Republic of Iran, bound by Article 4 of its Constitution—which requires the conformity of all laws and regulations with Islamic criteria—has perpetually confronted a foundational question: does engagement with international human rights standards entail a surrender of national sovereignty and the relegation of fiqh (Islamic jurisprudence) to a secondary status? This tension is most acute in the domain of women's and family rights, where international instruments such as the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) and the Sustainable Development Goals (notably SDG 5) frame gender equality as a binding legal requirement, while Iran's fiqh-based legal literature insists on preserving the conceptual and normative framework of the Sharīʿah.

The article's central research question asks what practical model the Islamic Consultative Assembly (Majlis) has constructed over the past decade (1392–1403 SH / 2013–2024) for reconciling human rights requirements—particularly the principle of gender equality—with its juristic-religious framework in the domain of women's and family rights. Employing a descriptive-analytical method, the study first establishes the theoretical foundations of the interaction between human rights and legislation, emphasizing human rights' function as a shared global language and its relationship to the aspirations of the Islamic Revolution; it then reviews the historically fraught trajectory of this interaction from the sixth through the tenth Majlis; subsequently analyzes Majlis performance against the dual criteria of "gender equality" and "affirmative action" (tabʿīż-i muthbat); and finally proposes a four-pillar interpretive model.

Regarding the theoretical foundations, the article argues that human rights functions as a shared discursive language enabling communication among nations despite its acknowledged imperfections, and that the Majlis, as a primary addressee of this language, inevitably engages with global human rights questions even while operating within indigenous values—a dynamic reflected in Iran's participation in inter-parliamentary forums such as the Inter-Parliamentary Union, the Asian Parliamentary Assembly, and the Parliamentary Union of OIC Member States. The article further situates this engagement within the aspirations of the 1979 Revolution, noting that the Constitution's dedicated chapter on the "Rights of the Nation" (Articles 19–42) demonstrates that the constitutional order was never estranged from human rights discourse, even as Article 4 subjects all such engagement to the overriding filter of Islamic criteria—rendering the Majlis's attentiveness to human rights "elective and framework-bound" rather than "subjugated" (maqhūrānah).

Tracing the historical trajectory, the article identifies the Sixth Majlis's attempt to ratify CEDAW as an instructive failure: because this initiative proceeded without adequate attention to indigenous religious and cultural sensitivities, it collapsed and generated domestic tension, teaching subsequent legislators that human rights, while important, must not become a controlling (muqhir) external force. By contrast, the Labor Law of 1369 SH (1990) is presented as an example of "unstated attentiveness" (iltifāt bi-dūn taṣrīḥ)—a law substantively aligned with International Labour Organization conventions, yet whose legislative debates were framed almost entirely in terms of domestic expediency and juristic concerns (e.g., the prohibition of exploiting workers) rather than explicit international legitimation.

The article's substantive core analyzes concrete legislative achievements under two headings. Under "gender equality," it examines: the equalization of diyah (blood money) payments between men and women via the Bodily Injury Compensation Fund, established under the

note to Article 551 of the 2013 Islamic Penal Code and extended to all bodily injuries (not only fatalities) by Supreme Court Unified Judicial Procedure Ruling No. 777 (1398 SH); the elevation of girls' age of criminal responsibility from mere physical puberty (bulūgh) to the juristic concept of rushd (intellectual maturity/discernment) under Articles 88 and 91 of the 2013 Penal Code, requiring judicial ascertainment of mental maturity for minors aged 9–15 in taʿzīr offenses; and the reform of women's inheritance rights regarding land (both ʿarṣah, the land itself, and aʿyān, structures upon it), based on the explicit fatwā of the "martyred Leader" (rahbar-i shahīd, i.e., Ayatollah Khomeini), enacted through amendments to Articles 946 and 948 of the Civil Code (1387 SH/2008)—departing from the mashhūr (predominant) Imami position that denied women inheritance from the land's corpus and value.

Under "family-centrism" (khānivādah-mihvarī), the article analyzes the Family Support and Youth Population Law (2021), which grants nine months' paid maternity leave (twelve for multiple births), voluntary night-shift exemptions for pregnant and nursing mothers, mandatory remote-work accommodations, and reduced retirement age per child (Article 17); the Reduced Working Hours for Women with Special Circumstances Law (1395 SH/2016), benefiting female heads of household; amendments to the Passport Law easing exit-permission requirements for accomplished women without spousal consent; and the exemption from military conscription for fathers over 35 with two or more children under Note 1 of Article 102 of the Seventh Development Plan Law (1403 SH/2024). The article frames these measures as instances of "permissible discrimination" (tabʿīż-i ravā), a concept the authors ground in Articles 3(9), 10, 20, and 21 of the Constitution, distinguishing it from impermissible discrimination and situating it within CEDAW's own recognized category of "special temporary measures" (Article 5(a)).

The article's principal theoretical contribution is a four-pillar model characterizing the Majlis's mode of engagement: first, the non-domination of international law over domestic legislation, coupled with commitment to juristic criteria—meaning no legislation is adopted merely by appeal to international conformity, but only after Guardian Council confirmation and juristic translation; second, avoidance of estrangement (qahr) from human rights while preserving a language of mutual comprehension with the international community, achieved through "soft resistance" to Western discursive hegemony rather than either wholesale adoption or rejection; third, attentiveness to national requirements without symbolic or unfunded legislation, evidenced by the Majlis's practice of costing measures (e.g., allocating budget to the diyah compensation fund) rather than adopting unfunded mandates; and fourth, the (underdeveloped) task of articulating and publicizing these human rights achievements, both domestically and internationally, as a distinctively "Iranian-Islamic model of gender equality."

The article concludes that this model—termed "evolutionary family-centrism" (khānivādah-mihvarī-yi takāmulī)—represents neither imitation of Western human rights frameworks nor isolation from them, but rather a paradigm shift that institutionalizes motherhood as a source of legal entitlement rather than disadvantage, thereby substituting substantive equality (barābarī-yi māhavī) for formal sameness (tashābuh-i ṣūrī). The authors recommend further Majlis action in international dissemination of these achievements, development of indigenous monitoring indicators, closure of remaining legislative gaps, and enhanced human rights training for representatives, including the proposed adoption of a "human rights legislative impact assessment" (payvast-i taqnīnī-yi ḥuqūq-i bashar) mechanism.

دین و قانون

شاپا الکترونیکی: ۳۰۹۲-۶۰۴۱
وبگاه مجله: https://qjrl.ir/

نگرشی حقوق بشری به تحولات تقنینی حوزه زن و خانواده: الزامات فقهی و التزامات بین المللی

احمد تقی زاده [۱] ، مریم فقیه ایمانی [۲] ✉

۱. استادیار حقوق عمومی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران. رایانامه:ah.taghizadeh@semnan.ac.ir
۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد، حقوق عمومی، دانشگاه مفید، قم، ایران. رایانامه: (نویسنده مسئول) mfemani@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقالهٔ پژوهشی

تاریخچه مقاله:
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۰۸
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۰۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۳۰
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۲۰

کلیدواژه‌ها:
مجلس شورای اسلامی،
حقوق بشر،
برابری جنسیتی،
خانواده‌محوری،
تبعیض مثبت،
تبعیض روا.

چکیده

تعامل حقوق بشر و تقنین در ایران، دوسویه است: از یک سو، مفاهیم و دغدغه‌های حقوق بشری به‌تدریج وارد ادبیات تقنینی شده و مجلس را به اصلاح قوانین سوق داده است؛ از سوی دیگر، مجلس این مفاهیم را از غربال اصول شرعی (اصل چهارم قانون اساسی) و اقتضائات ملی عبور داده و خوانشی بومی از آنها ارائه می‌کند. این سؤال که مجلس شورای اسلامی در یک دهه اخیر، چه الگویی برای تعامل میان حقوق بشر (به‌ویژه اصل برابری جنسیتی) با چارچوب فقهی – شرعی خود در حوزه زن و خانواده طراحی کرده است، سؤالی است که مقاله پیش‌رو در پاسخ به آن و با روش توصیفی – تحلیلی به بررسی ابعاد مختلف مسئله پرداخته است. در جهت پاسخ به این سؤال، ارکان چهارگانه الگوی فوق، تبیین شده است. این چهار رکن عبارت‌اند از: عدم استیلای حقوق بین‌الملل بر تقنین داخلی همراه با التزام به فقه؛ پرهیز از قهر با حقوق بشر و حفظ زبان مفاهمه جهانی؛ رعایت اقتضائات ملی بدون اقدامات شعاری و تشریح دستاوردهای حقوق بشری مصوبات. الگوی مورد اشاره و ارکان چهارگانه آن، نشان می‌دهد که «تبعیض روا» در چارچوب خانواده‌محوری، می‌تواند مسیری برای تحقق برابری ماهوی بدون تعارض با فقه باشد.

استناد: تقی زاده، احمد، فقیه ایمانی، مریم (۱۴۰۴). نگرشی حقوق بشری به تحولات تقنینی حوزه زن و خانواده: الزامات فقهی و التزامات بین المللی . دین و قانون، ۴۹ (۱۳)، ۱-۱۹.
https://doi.org/ 10.22034/qjrl.2025.299

ناشر: مرکز تحقیقات اسلامی مجلس شورای اسلامی.
© نویسندگان.
https://doi.org/ 10.22034/qjrl.2025.299

مقدمه

نسبت میان «حقوق بشر» به‌مثابه یک گفتمان فراملی و «تقنین داخلی» به‌عنوان جلوه‌گاه اراده ملی، همواره یکی از چالش‌برانگیزترین عرصه‌های نظری و عملی در نظام‌های حقوقی معاصر بوده است. این چالش در کشورهایی که هویت دینی و مبانی فقهی - شرعی، ستون فقرات نظام حقوقی آن‌ها را تشکیل می‌دهد، ابعاد مضاعفی پیدا می‌کند. (مهرپور، ۱۳۸۶، صص ۹۴-۹۵) جمهوری اسلامی ایران با اتکا به اصل چهارم قانون اساسی که بر لزوم انطباق کلیه قوانین و مقررات با موازین اسلامی تأکید دارد، همواره در تعامل با اسناد، نهادها و معیارهای بین‌المللی حقوق بشر با پرسش بنیادینی روبرو بوده است: آیا پذیرش استانداردهای جهانی حقوق بشر به معنای نقض حاکمیت ملی و فروکاسته شدن فقه به سطحی ثانوی است؟

در این میان، حوزه «حقوق زن و خانواده» به دلیل حساسیت‌های فقهی، فرهنگی و سیاسی به حساس‌ترین عرصه تعامل یا تقابل تبدیل شده است. از یک‌سو، اسناد بین‌المللی مانند کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان (سِداو) و اهداف توسعه پایدار بر برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان به عنوان یک الزام حقوقی تأکید دارند. از سوی دیگر، ادبیات فقهی حقوقی ایران بر پاسداری از مفاهیم، احکام و چارچوب‌های شریعت تأکید می‌کند. در این میان، مجلس شورای اسلامی به عنوان نهاد قانون‌گذاری در دوراهی تصمیم‌گیری قرار می‌گیرد.

مقاله پیش‌رو ضمن واکاوی عملکرد مجلس به این سؤال پاسخ می‌دهد که الگوی عملی مجلس شورای اسلامی در یک دهه اخیر (۱۳۹۲ تا ۱۴۰۳) برای تعامل میان الزامات حقوق بشر (به‌ویژه اصل برابری جنسیتی) و چارچوب فقهی - شرعی خود در حوزه حقوق زن و خانواده چیست؟ ازاین‌رو این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی، نخست به مبانی نظری تعامل حقوق بشر و تقنین با تأکید بر زبان مشترک جهانی و آرمان‌های انقلاب اسلامی می‌پردازد، سپس پیشینه پرتنش این تعامل از مجلس ششم تا دهم را مرور می‌کند و پس از آن، عملکرد مجلس در این حوزه را بر اساس دو معیار «برابری جنسیتی» «تبعیض مثبت» مورد تحلیل قرار می‌دهد. در نهایت نیز مقاله الگوی چهار رکنی خود را برای مسئله اصلی مورد بحث ارائه می‌کند.

۱. التفات حقوق بشری به مسائل مجلس و التفات مجلس به مقوله حقوق بشر

حقوق بشر به‌عنوان یکی از دستگاه‌های حل مسئله، همواره به مسائل تقنینی توجه ویژه داشته است. این التفات به دلیل نقش ویژه پارلمان در به‌نتیجه‌رساندن راهکارهای کلان و در سطح عمومی اجتماع است. پارلمان به‌مثابه نهاد منتخب مردم، می‌تواند تضمین‌کننده تحقق عملی حقوق بشر از طریق وضع قوانین الزام‌آور و نظارت بر اجرای آن‌ها باشد. (Lyer, 2021, p31) در این میان، پیوند میان اصول کلی حقوق بشر و فرایند تقنینی نیازمند سازوکارهایی است تا از یک‌سو، خواست‌های عامه مردم از مسیر نمایندگانشان به قانون تبدیل شود و از سوی دیگر، هیچ قانونی حاکمیت فردی یا کرامت انسانی را نقض نکند. ازاین‌رو، مجلس با ایجاد تعادل بین منافع جمعی و آزادی‌های فردی، نقش یک دستگاه میانجی را ایفا می‌کند که آرمان‌های حقوق بشری را به دستورالعمل‌های روزمره زیست اجتماعی بدل می‌سازد.

این امر در خصوص مجلس شورای اسلامی نیز صادق است. مجلس شورای اسلامی نیز به تبع نقش قانون‌گذاری و نظارتی خود، یکی از مهم‌ترین نهادهای حل مسئله در نظام حقوقی ایران به شمار می‌رود و در حل این مسئله، گریزی از توجه به حقوق بشر ندارد. (قاسمی، ۱۴۰۴، ص ۴۱) اگرچه مبانی حقوق بشر در این مجلس با توجه به اصول شرعی و قانون اساسی باز تعریف می‌شود، اما تلاش برای تأمین عدالت، کرامت انسانی و رفع تبعیض‌ها همواره در دستور کار نمایندگان قرار دارد. کمیسیون‌های تخصصی مانند کمیسیون قضایی و حقوقی، بستر اصلی بررسی مصوبات از منظر حقوق شهروندی هستند. با این حال، چالش‌هایی مانند تعارض میان موازین شرعی و میثاق‌های بین‌المللی، گاه مانع از تحقق کامل ملاک‌های جهانی حقوق بشر می‌شود. در ادامه، مهم‌ترین دلایل التفات مجلس به مسائل حقوق بشری تشریح می‌شود:

۱-۱. حقوق بشر زبان مفاهمه جهانی

نظام حقوق بین‌الملل بشر با تمام نقدهایی که در ماهیت، سازوکار و سنجه‌های موجود در آن وجود دارد به زبان مشترکی در میان ملت‌ها تبدیل شده است که با آن زبان ارتباط و مفاهمه برقرار می‌کنند. (تسخیری، ۱۴۰۳، ص ۲۴۳) این زبان مشترک هرچند خالی از کاستی و سوگیری نیست، اما بستری را فراهم کرده است که ملت‌ها و دولت‌ها بتوانند در مورد حدود و ثغور آزادی‌ها، عدالت و کرامت انسانی به گفت‌وگو بنشینند. این زبان هرچند زبانی میان دولتی است؛ اما به‌تدریج به داخل نظام‌های حقوقی داخلی رسوخ پیدا کرده است و به‌تدریج افهام داخلی را نیز درگیر خود ساخته است؛ هرچند که این اثرگذاری عامدانه محسوب نشود.

زمانی که یک دولت با حق آموزش، حق مسکن، حق تشکیل خانواده، حق غذا و نظایر آن‌ها در حال تدبیر امور است، هرچند که فعلی داخلی را به‌غایت می‌رساند؛ اما در چارچوب مفاهیم حقوق بشری در حال سیر و تحول است. این موضوع، مختص به دولت خاصی نیست؛ بلکه تمامی دولت‌ها هرچند که از نهادهای حقوق بشری فاصله بگیرند؛ اما باز هم در تعامل با مفاهیمی که متأثر از حقوق بشر و نهادهای متکفل آن است، عمل می‌کنند.

مجلس به عنوان یکی از مخاطبان اصلی این زبان مشترک، ناگزیر است که حتی در چارچوب ارزش‌های بومی خود به پرسش‌ها و معیارهای جهانی حقوق بشر پاسخ دهد. (Human Right Council, 2019, paras. 7-9) این امر نه به معنای پذیرش بی‌چون و چرای تمامی سازوکارهای بین‌المللی، بلکه به‌مثابه تلاشی برای مفاهمه و کاهش شکاف هنجاری است. از این رهگذر، پارلمان می‌تواند با استفاده از همین زبان مشترک، ضمن نقد رویه‌های مسلط، الگوی بومی اسلامی خود از حقوق بشر را نیز به جامعه جهانی عرضه کند. مجلس شورای اسلامی بسیاری از کنشگری‌های خود را با استفاده از همین زبان به دیگران منتقل می‌کند و در چارچوب نشست‌های میان پارلمانی از جمله اتحادیه بین‌المجالس ، مجمع پارلمانی آسیا و اتحادیه پارلمانی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی برای دیگر پارلمان‌های جهان ایجاد مفاهمه می‌کند.

۱-۲. آرمان‌های انقلاب اسلامی و دغدغه‌های قانون‌گذار اساسی

انقلاب اسلامی مردم ایران در سال ۱۳۵۷ حاوی دغدغه‌های فراوانی در خصوص تأمین حقوق مردم بود. این دغدغه‌ها که در شعارهایی نظیر «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی» تجلی یافت، ریشه در نارضایتی از نبودِ تضمین‌های حداقلی برای حقوق اساسی مردم در نظام پیشین داشت. پس از انقلاب، مجلس شورای اسلامی به‌عنوان میراث‌دار این مطالبات، کوشید تا بخشی از آن آرمان‌ها را در راستای اجرای اصول قانون اساسی از جمله اصل سوم (عدالت اجتماعی، حقوق سیاسی و قضایی) و اصل بیستم (تساوی همه افراد در برابر قانون) قانون‌گذاری و نهادینه کند. (حبیب‌نژاد و دیگران، ۱۳۹۵، ص۲۱ -۲۲) با این حال، تحقق کامل آن دغدغه‌ها فرایندی پویا بوده و همواره میان مطالبات عمومی، برداشت‌های فقهی، ظرفیت‌های اجرایی و الزامات بین‌المللی، نوعی کشاکش وجود داشته است. از این رو، هنوز هم مجلس در جایگاه نهاد قانون‌گذاری، می‌تواند بازخوانی‌کننده همان آرمان‌های انقلابی در قالب قوانین روزآمد حقوق بشری باشد.

وجود فصل مجزایی در قانون اساسی با عنوان «حقوق ملت» و اندراج تعداد قابل‌توجهی از حق‌های بشری در این فصل نیز، مبیّن همین ادعاست. این فصل از قانون اساسی (اصول نوزدهم تا چهل و دوم) به‌روشنی نشان می‌دهد که انقلاب اسلامی نه‌تنها با گفتمان حقوق بشر بیگانه نبوده، بلکه کوشیده است آن را در چارچوب بومی خود تدوین کند. حق‌هایی همچون برابری در مقابل قانون، منع شکنجه، حفظ حریم خصوصی، آزادی مطبوعات (در چارچوب موازین اسلامی) و حق تعیین سرنوشت، همگی در این فصل گنجانده شده‌اند. (نوروزی، ۱۳۹۲، ص ۲۰۵) مجلس شورای اسلامی بر اساس همین اصول موظف است قوانین عادی را به‌گونه‌ای تصویب کند که ناقض این حقوق نباشد. با این حال، چالش عمده در فاصله میان اصول قانون اساسی و قوانین عادی یا رویه‌های اجرایی پدید می‌آید. از این منظر، وجود این فصل محکم‌ترین سند برای اثبات التفات نظام جمهوری اسلامی به حقوق مردم است، هرچند تحقق کامل آن نیازمند نظارت مستمر پارلمان بر حسن اجرای این اصول است.

البته این التفات، بدون چارچوب و مقهور حقوق بین‌الملل بشر نیست؛ بلکه بر اساس اصل چهارم قانون اساسی، چارچوب شریعت و فقه اسلامی بر تمامی سنجه‌های حقوق بشری پرتو می‌افکند. (ارسطا، ۱۳۹۶، ص ۸۱) این بدان معناست که مجلس شورای اسلامی هنگام قانون‌گذاری در حوزه حقوق بشر، نمی‌تواند صرفاً تابع اسناد یا رویه‌های بین‌المللی باشد، بلکه موظف است آن‌ها را از صافی فقه امامیه و اصول شرعی عبور دهد. اصل چهارم قانون اساسی، هرگونه قانون را در صورت مغایرت با موازین اسلامی، فاقد اعتبار می‌داند. از این رو، مجلس در عین حال که می‌تواند از زبان و مفاهیم مشترک حقوق بشری بهره گیرد، همواره یک چارچوب هویتی و هنجاری فرادستی را پیش روی خود می‌بیند. (فراهانی و دیگران، ۱۴۰۱، ص ۲۰۸-۲۰۹) این امر، هم یک محدودیت و هم یک ظرفیت است: محدودیت از حیث عدم‌پذیرش برخی معیارهای مغایر و ظرفیت از جهت امکان ارائه خوانشی بومی و دینی از کرامت انسانی؛ بنابراین، التفات مجلس به حقوق بشر هرگز «مقهورانه» نیست، بلکه انتخابی و درون‌چارچوبی است.

۲. پیشینه پرتنش و وصول به عقلانیت تقنینی با رعایت ملاحظات شرعی فقهی

توجه مجلس شورای اسلامی به معیارهای حقوق بشری از ابتدای انقلاب اسلامی وجود داشته است. هرچند که در آن سال‌ها، گفتمان رسمی حقوق بشر بین‌المللی به دلایل سیاسی و تاختن نهادهای بین‌المللی علیه ایران با فاصله بیشتری مواجه بود، اما در عمل، مجلس تلاش می‌کرد تا عدالت توزیعی، دسترسی به خدمات پایه و کرامت طبقات محروم را از قوانین حمایتی تأمین کند. نمونه این التفات بدون تصریح را می‌توان در تصویب قانون کار جستجو کرد. این قانون هرچند به‌شدت از سنجه‌های حقوق کار و مقاوله‌نامه‌ها و توصیه‌نامه‌های سازمان بین‌المللی کار اثر پذیرفته بود؛ اما، ابتنای صحبت‌های موافقان و مخالفان آن، بیشتر بر مسائل داخلی و نهایتاً شرعی بود. این پدیده نشان می‌دهد که مجلس شورای اسلامی حتی در مواردی که عملاً از استانداردهای بین‌المللی بهره می‌برد به دلایل مشروعیت‌بخشی داخلی، ترجیح می‌دهد استدلال‌های خود را در چارچوب نیازهای اقتصادی جامعه و موازین شرعی مطرح کند. قانون کار ایران که در سال ۱۳۶۹ تصویب شد، از نظر حمایت از کارگران در برابر اخراج ناموجه، تعیین حداقل مزد، مرخصی‌ها، کار بیگانگان و ایمنی کار، شباهت زیادی به کنوانسیون‌های سازمان بین‌المللی کار دارد. (رضایی و صالحی، ۱۴۰۳، ص ۱۱۱-۱۱۳) با این حال در صحن علنی مجلس، نمایندگان کمتر به این اسناد بین‌المللی استناد می‌کردند و بیشتر بر مصلحت نظام، عدالت اجتماعی و احکام فقهی (مانند حرمت اجحاف در حق کارگر) تأکید داشتند. این امر مصداق بارز «التفات بدون تصریح» است؛ یعنی پذیرش عملی هنجارهای جهانی بدون آنکه به‌صراحت مشروعیت آن هنجارها از منظر حقوق بین‌الملل تأیید شود. از این رو، تحلیل این پدیده برای فهم منطق تقنینی مجلس ایران ضروری به نظر می‌رسد.

در میانه مجلس ششم هم‌زمان با تصویب کنوانسیون حقوق کودک، رویکرد مجلس در تصویب کنوانسیون محو تمامی اشکال تبعیض علیه زنان، صراحتاً حقوق بشری شد. فقدان توجه به اقتضائات بومی و حساسیت‌های ملی و مذهبی منجر به شکست این رویکرد و ایجاد تنش‌هایی در سطح کشور گردید. (فضائلی، ۱۳۸۲) این واقعه نشان داد که هرگونه حرکت صریح و مستقیم به سمت حقوق بشر بین‌المللی، بدون التفات به اقتضائات بومی و چارچوب‌های اساسی، نه‌تنها به شکست تقنینی می‌انجامد، بلکه می‌تواند به تنش‌های اجتماعی و سیاسی دامن بزند.

این تجربه مجلس را به این نتیجه ناآگاهانه رسانید که حقوق بشر مهم است؛ اما نباید مقهور او شد؛ ازاین‌رو اجزای مختلف حقوق بشر در ساحات متنوع همواره مدنظر قانون‌گذار ایرانی قرار می‌گیرد. یکی از این ساحت‌ها حوزه حقوق زن و خانواده است. حقوق زنان که یکی از شاخه‌های حمایتی حقوق بشر به‌شمار می‌آید همواره توسط کمیسیون‌های مختلف مجلس شورای اسلامی به‌ویژه کمیسیون فرهنگی و کمیسیون اجتماعی با محوریت فراکسیون زن و خانواده مجلس در حال راهبری است. این مقاله با بررسی عملکرد یک دهه اخیر مجلس شورای اسلامی در حوزه حمایت تقنینی از حق‌های زنان به واکاوی رویکرد نهاد قانون‌گذار در ایران می‌پردازد. ازاین‌رو عملکرد مجلس ذیل دو عنوان «برابری» و «خانواده‌محوری» مورد سنجش و ارزیابی قرار می‌گیرد.

۳. برابری جنسیتی با رویکرد اسلامی

مبدأ ایجاد حقوق زنان در ادبیات حقوق بشری، مقابله با تبعیض مبتنی بر جنسیت است. این تبعیض که ریشه در ساختارهای سنتی و نابرابری‌های تاریخی دارد، مانعی جدی بر سر راه بهره‌مندی برابر زنان از حقوق بنیادینشان محسوب می‌شود. (Akhmedshina, 2020, p13) بر همین اساس، اسناد بین‌المللی حقوق بشر مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق‌های بین‌المللی، اصل عدم تبعیض را به عنوان یک هنجار بنیادین تثبیت کرده‌اند. کمیسیون مقام زن و کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان (سِداو) نیز این رویه را تقویت کرده و دولت‌ها را ملزم به اتخاذ تدابیر قانونی و عملی برای حذف تبعیض می‌کنند. در این چارچوب، حقوق زنان نه یک امتیاز، بلکه الزامی ناشی از کرامت ذاتی و برابری انسانی تلقی می‌شود.

این موضوع منجر شده است تا «برابری جنسیتی» تبدیل به دغدغه‌های اولویت‌دار برای نظام حقوق بین‌الملل و اسناد میان دولتی گردد. (Cole, 2022) سازمان ملل متحد نیز از طریق نهادهایی مانند شورای حقوق بشر و گزارشگران ویژه به‌طور مستمر دولت‌ها را به اجرای سیاست‌های عادلانه‌تر در این زمینه فرامی‌خواند. افزون بر این، هدف پنجم از اهداف توسعه پایدار به‌طور اختصاصی به تحقق برابری جنسیتی و توانمندسازی تمامی زنان و دختران اختصاص یافته است. در نتیجه، برابری جنسیتی در حال تبدیل‌شدن به یک الزام حقوقی و معیاری برای سنجش مشروعیت عملکرد دولت‌ها در عرصه بین‌المللی است.

این موضوع در ادبیات بومی حقوق بشری به‌ویژه در حوزه تعامل شریعت و حقوق بشر، دارای تعارض است. صاحب‌نظران فقهی – حقوقی بر این باورند که غرب به دنبال تشابه حقوق زن و مرد است ولی اسلام در نظام حقوقی خود «تساوی مبتنی بر نیاز و فطرت» را میان حقوق و تکالیف زن و مرد برقرار ساخته است. ازاین‌رو ادبیات «برابری جنسی با رویکرد اسلامی» در میانه کلام قانون‌گذاران ایرانی به معنای نفی تشابه مطلق موجود در ادبیات حقوق بشر غربی یا جهانی است. (تسخیری، ۱۳۸۹، ص ۲۶-۲۷) هرچند که این مسئله در ادبیات جهانی نیز تعدیل شده و «تساوی عادلانه» و نظایر آن به دنبال ایجاد عقلانیت در این مفهوم مبتنی بر فطرت و نیاز زنان است.

با تمامی این تفاصیل، مجلس شورای اسلامی در یک دهه اخیر تحت‌تأثیر این دغدغه حقوق بشری کوشیده است ضمن فرار از مغایرت با فقه و شریعت اسلامی، راهکارهایی را جستجو کند که با برابری جنسیتی تطابق بیشتری دارد. (شفیعی سروستانی، ۱۴۰۱، ص ۷۶-۷۷) نخستین نمونه این موضوع را می‌توان به ایجاد تساوی در پرداخت دیه زن و مرد از محل صندوق تأمین خسارات بدنی دانست. بر اساس تبصره ماده ۵۵۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در کلیه جنایاتی که مجنیٌ‌علیه مرد نباشد، معادل تفاوت دیه تا سقف دیه مرد از صندوق تأمین خسارت‌های بدنی پرداخت می‌شود، بدون آنکه حکم اولیه فقهی مبنی بر نصف بودن دیه زن تغییریافته باشد. سپس در سال ۱۳۹۸، هیئت عمومی دیوان عالی کشور در رأی وحدت رویه شماره ۷۷۷، این تساوی را از قتل به‌تمامی جنایات علیه اعضای بدن زنان نیز تعمیم داد و صندوق را به پرداخت مابه‌التفاوت دیه زنان در همه جنایات اعم از نفس و عضو ملزم ساخت.

نمونه دیگری که در این چارچوب (انطباق با برابری در کلان گفتمان شرعی) می‌گنجد، افزایش سن مسئولیت کیفری دختران از سن بلوغ به سن رشد در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ است. موضوعی که در ظاهر افزایش سن مسئولیت کیفری به نظر می‌رسید؛ اما در واقع یکسانی سن میان دختران و پسران را به همراه آورد. پیش از این در حقوق کیفری ایران، سن بلوغ به‌عنوان تنها ملاکِ برخورداری از مسئولیت کیفری تلقی می‌شد و دختران از ۹ سال تمام قمری به‌طور کامل و یک‌باره تحت قلمرو مسئولیت کیفری قرار می‌گرفتند. قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ با الهام از مفهوم فقهی «رشد» و تفکیک جرایم تعزیری از حدود و قصاص، گامی مهم در جهت تعدیل این قاعده برداشت. (محمدبیکی، ۱۴۰۱، ص ۴۷) مطابق مواد ۸۸ و ۹۱ این قانون که ناظر بر جرایم تعزیری، حدود و قصاص است، نوجوانان ۹ تا ۱۵ساله (سال شمسی) در صورت ارتکاب جرم تعزیری، درصورتی‌که رشد عقلی و کمال عقل آن‌ها احراز نشود، تدابیر تأمینی و تربیتی متناسب با سن و وضعیتشان اعمال خواهد شد. بدین ترتیب، مسئولیت کیفری دختران از حالت «دفعی و یک‌باره» به‌صورت «تدریجی و پلکانی» درآمده و شرط اساسی احراز رشد عقلی افزوده شده است.

مثال سوم در این راستا را می‌توان ارث‌بری زن از عرصه و اعیان مبتنی بر فتوای رهبر شهید در این خصوص دانست. در نظام فقهی مشهور امامیه، زن از عین زمین و قیمت آن ارث نمی‌برد و تنها از قیمت ابنیه و اشجار بهره‌مند می‌گردد، اما رهبر شهید انقلاب در فتوای صریح خود اعلام کردند که زن در صورت فرزنددار بودن شوهر، یک‌هشتم از عین اموال منقول و یک‌هشتم از قیمت اموال غیرمنقول اعم از عرصه و اعیان ارث می‌برد و در صورت نداشتن فرزند، سهم وی یک‌چهارم خواهد بود. این فتوا که در تاریخ ۶ بهمن ۱۳۸۷ از طریق اصلاح مواد ۹۴۶ و ۹۴۸ قانون مدنی به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید، تحولی چشمگیر در نظام ارث ایران محسوب می‌شود، زیرا برخلاف نظر مشهور فقهای امامیه که زن را از عین و قیمت زمین محروم می‌دانستند، زمین را نیز مشمول سهم ارث زن از شوهر کرد. (صادقی‌مقدم، ۱۳۹۱، ص ۶۶) بدین ترتیب در صورت امتناع سایر ورثه از پرداخت قیمت، مطابق ماده ۹۴۸ قانون مدنی می‌تواند حق خود را از عین اموال استیفا کند. ارث‌بردن زنان در این فقره از منظر زمانی مقارن با تلاش‌های بین‌المللی حقوق بشری در راستای «حق بر زمین» زنان بود و این تغییر در نظام حقوقی ایران، گامی اساسی در جهت تعدیل نابرابری میان زن و مرد در حقوق ارث محسوب می‌شود (Meinzen-Dick et al ,2019, p172) و نمونهٔ بارزی از تلاش نظام حقوقی ایران برای همسوسازی موازین شرعی با اصول برابری جنسیتی در چارچوب حقوق بین‌الملل بشر است.

۴. اولویت بخشیدن به خانواده‌محوری

در ادبیات حقوق بشری، تبعیض مفهومی مطرود و مردود است. اما در این راستا، مفهومی وجود دارد با عنوان «تبعیض مثبت». این اقدامات با هدف جبران نابرابری‌های ساختاری، برای مدتی معین، رفتار متفاوتی را در حمایت از گروه‌های در معرض تبعیض، تجویز می‌کند. (فاطمی‌نژاد و باریکلو، ۱۳۹۸، ص ۱۵۶) به این ترتیب، تبعیض مثبت نه نقض اصل برابری، بلکه ابزاری برای تحقق «برابری ماهوی» و عبور از برابری صوری محسوب می‌شود.

تبعیض مثبت به دنبال جبران عقب‌افتادگی بلندمدت اقشار آسیب‌پذیر همانند زنان، اقلیت‌ها، معلولان و دیگر گروه‌های به حاشیه رفته است. این مفهوم در نظام حقوق بین‌الملل بشر تحت عنوان «اقدامات ویژه و موقت» (Special Temporary Measures) در اسنادی چون کنوانسیون رفع تبعیض علیه زنان (سِداو) و کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت تثبیت شده است. منطق بنیادین این اقدامات آن است که برابری صوریِ صِرف (رفتار یکسان با همه) نمی‌تواند نابرابری‌های تاریخی و ساختاری را از میان بردارد. (Kenney, 2022, p18) ازاین‌رو، دولت‌ها موظف‌اند با اتخاذ سیاست‌هایی مثل سهمیه‌بندی جنسیتی در مجالس قانون‌گذاری، اولویت استخدامی برای اقلیت‌های قومی یا فراهم‌آوردن تسهیلات ویژه برای معلولان، زمینه‌سازی مؤثر برای تحقق «برابری ماهوی» را فراهم آورند.

مجلس شورای اسلامی ایران در لحاظ تبعیض مثبت در دفاع از زنان، مفهوم خانواده را نیز اضافه کرده است. به این معنا که مجلس در اقدامات تقنینی خود تبعیض مثبت، اقدامات ویژه و حمایت‌های مازادی را نسبت به زنان در بستر خانواده ارائه می‌کند؛ موضوعی که «خانواده‌محوری» تلقی می‌گردد. در حوزه تقنین، «خانواده‌محوری» به معنای اتخاذ سیاست‌ها و قوانینی است که نهاد خانواده را به‌عنوان هسته مرکزی و واحد پایه جامعه در نظر گرفته و تمامی مقررات را در جهت تحکیم، حمایت و پایداری آن وضع می‌کند. (ابراهیمی و هدایت‌نیا، ۱۴۰۴، ص ۱۱۹) در این رویکرد، مصالح خانواده بر منافع فردی مطلق اولویت داده می‌شود و قوانین حوزه‌هایی همچون مالیات، تأمین اجتماعی، مسکن، اشتغال، آموزش و کیفری با هدف تقویت کارکردهای زیستی، تربیتی و عاطفی خانواده طراحی می‌گردند. این رویکرد با تأکید بر کرامت انسانی و حفظ بنیان خانواده، تلاش دارد تعادلی میان حقوق فردی و مسئولیت‌های اجتماعی برقرار سازد.

به این معنا که اقدامات ویژه و حمایت‌های مازاد قانونی، مانند مرخصی زایمان با حقوق، منع اخراج زنان باردار، اولویت بازگشت به کار پس از مرخصی، و معافیت از برخی مشاغل سخت، نه صرفاً برای توانمندسازی فردی زن، بلکه در چارچوب حفظ و تحکیم نهاد خانواده طراحی شده‌اند. این رویکرد که «خانواده‌محوری» نام گرفته به دنبال آن است که تبعیض مثبت را از یک حق فردی صرف به یک سیاست جمعیِ خانواده پایه تبدیل کند. از منظر حقوق بین‌الملل بشر، اگرچه کنوانسیون سِداو بر توانمندسازی مستقل زنان تأکید دارد، اما با استناد به ماده ۵ (الف) این کنوانسیون که بر تغییر نقش‌های قالبی جنسیتی

و درک مشترک از مسئولیت‌های خانواده تصریح می‌کند، می‌توان خانواده‌محوری را مشروط بر آنکه منجر به تداوم تبعیض ساختاری نشود، تفسیری بومی از اقدامات موقت ویژه به‌شمار آورد. (Rejman , 2023, p32)

در حقوق بشر، «تبعیض مبتنی بر مادرانگی یا بارداری» به معنای هرگونه رفتار نابرابر، محرومیت یا محدودیت علیه زنان به دلیل بارداری، زایمان یا وضعیت مادری (مانند شیردهی یا مسئولیت‌های مراقبتی از فرزند) است. (Mujuzi, 2024, p143) این مفهوم به‌عنوان مصداقی از تبعیض جنسیتی در نظر گرفته می‌شود، زیرا تنها زنان را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد و اغلب ریشه در کلیشه‌های قالبی درباره نقش سنتی زن به‌عنوان «مراقب اصلی خانواده» دارد. نمونه‌های آن شامل: اخراج زن باردار از کار، خودداری از استخدام او، محرومیت از مرخصی زایمان، کاهش حقوق یا ترفیع به دلیل بارداری و حتی ایجاد محیط کاری خصمانه برای مادران شیرده است. (Burri , 2019, p20-23) کنوانسیون سِداو در ماده ۱۱ و توصیه عمومی شماره ۲۸ خود و همچنین مقاوله‌نامه حمایت از مادرانگی سازمان بین‌المللی کار مصوب ۲۰۰۰، دولت‌ها را موظف به پیشگیری و جبران این نوع تبعیض کرده‌اند. از این منظر، اقدامات حمایتی مانند مرخصی اجباری زایمان با حقوق و منع اخراج زنان باردار نه «تبعیض مثبت» بلکه جبران ضرر طبیعی ناشی از بارداری و تضمین برابری ماهوی تلقی می‌شوند. (Pereira-Kotze et, Al , 2022 p686)

در حالی که «تبعیض مبتنی بر بارداری و مادرانگی» در ادبیات حقوق بشر عمدتاً به رفتارهای منفی و محروم‌کننده (مانند اخراج یا عدم استخدام) اطلاق می‌شود که زنان را به دلیل بارداری یا مسئولیت‌های مادرانه در معرض ضرر قرار می‌دهد، «رویکرد خانواده‌محوری» در نظام تقنینی ایران، دقیقاً قطب مخالف این جریان را طی می‌کند؛ (حبیب‌نژاد و دیگران، ۱۳۹۶، ص ۹۵) یعنی به‌جای تحمیل محرومیت، طیف گسترده‌ای از حمایت‌های مازاد و امتیازات مثبت را برای زنان باردار و مادران درون بستر خانواده پیش‌بینی می‌کند. به عبارت دیگر، خانواده‌محوری با تبدیل بارداری و مادرانگی به منبعی برای دریافت حمایت‌های قانونی (مانند: مرخصی زایمان طولانی، ممنوعیت اخراج، اولویت بازگشت به کار، معافیت از کار شبانه و مشاغل سخت و حتی پرداخت تسهیلات رفاهی) عملاً همان وضعیتی را که در تبعیض سنتی، عامل طرد و نابرابری بوده به بستری برای «اقدام مثبت ویژه» تبدیل می‌کند. از منظر حقوق بین‌الملل، این رویکرد با تفسیر موسع «اقدامات موقت ویژه» در کنوانسیون سِداو قابل‌توضیح است.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز تبعیض را در مواردی که ناروا باشد نفی می‌کند؛ به بیان روشن‌تر، «تبعیض روا» از منظر قانون اساسی موجه و قابل‌قبول است. در این خصوص می‌توان به بند ۹ اصل ۳ قانون اساسی اشاره کرد که یکی از وظایف دولت جمهوری اسلامی ایران را، رفع تبعیضات ناروا عنوان کرده است. همچنین می‌توان گفت در واقع، اصل بیستم قانون اساسی با تصریح به اینکه «همه افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند» تبعیض ناروا را نفی می‌کند. (عمرانی و دیگران، ۱۴۰۱، ص ۹۹) در مقابل، اصل بیست ویکم دولت را موظف می‌کند تا با ایجاد زمینه‌های مساعد برای رشد شخصیت زن و احیای حقوق مادی و معنوی او، اقدامات حمایتی ویژه‌ای را در جهت جبران نابرابری‌های تاریخی به عمل آورد. همچنین اصل دهم قانون اساسی با معرفی خانواده به عنوان واحد بنیادی جامعه اسلامی، تقویت و پاسداری از آن را هدفی والا قلمداد می‌کند؛ بنابراین، مصادیقی همچون اعطای امتیازات حمایتی به مادران به‌عنوان «تبعیض مثبت» یا «اقدام موقت ویژه» شناخته می‌شوند. این اقدامات با وجود آنکه در ظاهر تبعیضی به نفع گروهی خاص محسوب می‌شوند، اما از آنجا که در چارچوب مصالح عالیه نظام و برای تحقق برابری ماهوی و عدالت اجتماعی طراحی شده‌اند در زمره «تبعیض روا» قرار گرفته و کاملاً موجه و قانونی هستند.

نمونه نخست تبعیض مثبت مبتنی بر ایده خانواده‌محوری را می‌توان در دادن امتیازات متعدد به مسئله فرزندآوری و اعطای امتیازات به مادران در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت (مصوب ۱۴۰۰) دانست. این قانون با وجود انتقاداتی در ابعاد دیگر (مقدسی و روستایی، ۱۴۰۰، ص ۳۰۷-۳۰۹) با رویکرد حمایت حداکثری از مادران به‌عنوان محور خانواده، مجموعه‌ای از تسهیلات مازاد را طراحی کرده که فراتر از استانداردهای پیشین است. از جمله: افزایش مرخصی زایمان به ۹ ماه با حقوق کامل؛ (و ۱۲ ماه برای چندقلوها) اختیاری شدن نوبت‌کاری شب برای مادران باردار و دارای فرزند شیرخوار تا دو سال؛ الزام دستگاه‌ها به اعطای دورکاری حداقل ۴ماهه به مادران باردار؛ کاهش یک‌ساله سن بازنشستگی مادران شاغل

به‌ازای هر فرزند؛ (و یک و نیم‌سال برای فرزند سوم به بعد) و ارائه بسته‌های حمایت تغذیه‌ای و خدمات سلامت رایگان به مادران کم‌درآمد. این قبیل حمایت‌ها، بارداری و مادرانگی را نه‌تنها عامل محرومیت، بلکه منبع کسب امتیاز ویژه در نظام حقوقی تبدیل کرده و مصداق کامل تبعیض مثبت خانواده‌محور است.

ماده ۱۷ این قانون مقرر می‌دارد که احکام ذیل نسبت به همه مستخدمین و کارکنان در کلیه بخش‌های دولتی و غیردولتی لازم الاجراء می‌باشد:

الف – مدت مرخصی زایمان با پرداخت تمام حقوق و فوق‌العاده‌های مرتبط به نه ماه تمام افزایش یابد. در صورت درخواست مادر تا دو ماه از این مرخصی در ماه‌های پایانی بارداری قابل استفاده است. مرخصی مزبور برای تولد دوقلو و بیشتر، دوازده ماه می‌باشد. در مواردی که مرخصی زایمان موجب اخلال در کار بخش خصوصی گردد، پس از تأیید وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی هزینه تحمیل شده توسط دولت جبران خواهد شد.

ب – نوبت‌کاری شب برای مادران شاغل باردار و هم چنین مادران دارای فرزند شیرخوار تا دو سال و پدران تا یک‌ماهگی نوزاد در مشاغل و فعالیت‌هایی که نیازمند نوبت‌کاری شب هستند، اختیاری است. شمول این بند شامل بخش خصوصی مشمول قانون کار نمی‌شود.

پ – اعطای دورکاری به درخواست مادران باردار، حداقل به مدت چهار ماه در دوران بارداری در مشاغلی که امکان دورکاری در آنها فراهم است، الزامی است.

ت – مادران شاغلی که از زمان لازم الاجراء شدن این قانون، فرزند یا فرزندانی به دنیا خواهند آورد به‌ازای هر فرزند، می‌توانند از یک سال کاهش در سن بازنشستگی برخوردار شوند و برای فرزند سوم و بیشتر میزان کاهش یک و نیمسال به‌ازای هر فرزند خواهد بود. حداقل سن بازنشستگی مشمولین این بند، برای مادران دارای یک فرزند چهل و دو سال، دارای دو فرزند چهل و یک سال و دارای سه فرزند و بیشتر چهل سال و حداقل با بیست سال سابقه بیمه است. برقراری مستمری یا حقوق بازنشستگی متناسب با سنوات پرداخت حق بیمه در زمان اشتغال می‌باشد.

همچنین بر اساس ماده ۴۴، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی با همکاری وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی مکلف است کلیه مادران فاقد پوشش بیمه‌ای را طی دوران بارداری و شیردهی و همچنین کودکان را تا پایان پنج‌سالگی تحت پوشش خدمات درمان پایه بیمه‌ای بر اساس آزمون وسع قرار دهد.

مصادیق «تبعیض مثبت مبتنی بر خانواده‌محوری» را می‌توان در قانون کاهش ساعات کار بانوان شاغل دارای شرایط خاص (مصوب ۱۳۹۵) مشاهده کرد که عملاً زنان سرپرست خانوار را مشمول حمایت ویژه قرار می‌دهد. این قانون با ماده‌واحده خود، ساعات کار هفتگی بانوان شاغل رسمی، پیمانی و قراردادی را که مشمول شرایط خاص هستند از ۴۴ ساعت به ۳۶ ساعت کاهش داده است. حمایت مذکور در تبصره‌های قانون به‌ویژه تبصره ۴، زنان سرپرست خانوار را نیز در بر می‌گیرد و با اعطای امتیاز کاهش ساعت کار، فشار مضاعف ناشی از مسئولیت هم‌زمان تأمین معیشت و اداره خانواده را تعدیل می‌کند. این اقدام قانونی در راستای اصول ۱۰ (حمایت از خانواده) و ۲۱ قانون اساسی (حمایت از حقوق مادی و معنوی زنان) است و مصداق «تبعیض روا» به شمار می‌رود؛ زیرا با نگاه جبرانی و در چارچوب مصالح عالیه خانواده و نظام اسلامی طراحی شده است.

علاوه بر این، مجلس در موارد بسیاری نیز تلاش کرده است موانع تبعیض‌آمیز را به صورتی غیر مغایر با احکام شرعی مورد اصلاح و بازبینی قرار دهد و تبعیض روایی را مبتنی بر شرایط خاص مدنظر قرار دهد. نمونه بارز این رویکرد را می‌توان در اصلاحات قانون گذرنامه و فراهم‌آوردن امکان خروج از کشور بدون اذن شوهر برای اشخاص خاص مشاهده کرد. هرچند ماده ۱۸ قانون گذرنامه مصوب ۱۳۵۱، بر لزوم موافقت کتبی شوهر برای صدور گذرنامه بانوان متأهل تأکید دارد و حتی ماده ۱۹ آن به شوهر اجازه عدول از این موافقت را می‌دهد، اما مجلسیان در مصوبات خود، استثناهایی بر این اصل ایجاد کرده‌اند؛ از جمله تسهیل برای بانوان فرهیخته: در سال ۱۳۹۶، طرحی با قید دو فوریت به مجلس تقدیم شد تا خروج بانوان ورزشکار، هنرمند، نخبه علمی و اقتصادی در راستای حضور در مجامع بین‌المللی تسهیل شود. این طرح‌ها پیش‌بینی می‌کرد که این گروه‌ها با تأیید دادگستری و بدون نیاز به اجازه همسر، امکان خروج داشته باشند. این اصلاحات نشان می‌دهد

که قانون‌گذار ضمن پاسداشت چارچوب شرعی (اذن شوهر) در موارد خاص و با ایجاد «تبعیض روا» مبتنی بر شرایط ویژه، گام‌های عملی در راستای رفع موانع تبعیض‌آمیز و انطباق با جلوه‌ای از برابری جنسیتی برداشته است.

۵. ورود بدون تقنین

مجلس به‌عنوان پارلمان، دارای دو کارکرد تقنینی و نظارتی است. کارکرد نظارتی مجلس شورای اسلامی به این معناست که نمایندگان ملت، پس از تصویب قوانین، بر نحوه اجرای صحیح آن‌ها توسط قوه مجریه و دیگر دستگاه‌های اجرایی کشور نظارت مستمر دارند. این وظیفه در کنار کارکرد تقنینی در اصول متعددی از قانون اساسی از جمله اصل ۷۶، (حق تحقیق و تفحص در تمام امور کشور) اصل ۸۸ (حق سؤال از رئیس‌جمهور و وزرا) و اصل ۸۹ (حق استیضاح هیئت وزیران یا هر یک از وزرا و رئیس‌جمهور) پیش‌بینی شده است. برای اعمال این نظارت، مجلس از ابزارهای متنوعی همچون تحقیق و تفحص، سؤال، استیضاح و نیز نظارت از طریق نهادهای وابسته مانند دیوان محاسبات کشور استفاده می‌کند. (قربانی‌پاچی و عبدالحسین‌زاده، ۱۴۰۲، ص ۱۵-۱۹)

در حوزه مورد بحث این مقاله، کارکرد نظارتی مجلس می‌تواند در قالب طرح‌های تحقیق و تفحص از روند اجرای قوانین حمایت از زنان و خانواده، مانند قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت، تجلی یابد تا مشخص شود آیا امتیازات پیش‌بینی‌شده برای مادران و زنان سرپرست خانوار به‌درستی اعمال شده است یا خیر. علاوه بر این حوزه، مجلس به عنوان نماینده ملت در بسیاری از موضوعات به جهت ایجاد فشار عمومی بر نهادهای تصمیم‌گیر ورود پیدا می‌کند تا نفعی ملی را تأمین کند.

به‌عنوان مثال ورود مجلس در مسئله سربازی پدران دارای فرزند هرچند در لایحه برنامه ششم توسعه به نتیجه قانونی نرسید، اما منجر شد تا ستاد کل نیروهای مسلح، معافیت‌هایی را برای پدران مبتنی بر داشتن فرزند اعلام کنند. این اقدام ستاد کل نیروهای مسلح که در نهایت به تصویب رسید، ریشه در تلاش اولیه مجلس برای گنجاندن آن در لایحه برنامه ششم توسعه داشت که اگرچه در آن زمان به نتیجه قانونی نرسید، اما زمینه‌سازی قابل‌توجهی برای تحولات بعدی انجام داد. سرانجام این هدف در قانون برنامه هفتم توسعه (مصوب ۱۴۰۳) محقق شد. ماده ۱۰۲ این قانون به ستاد کل نیروهای مسلح تکلیف کرد تا نسبت به کاهش مدت خدمت سربازی و تعیین تکلیف مشمولان غایب اقدام کند. متعاقباً، «تبصره ۱» همین ماده، مقرر داشت: «در راستای سیاست‌های کلی جمعیت، مشمولان بالای ۳۵ سال سن و دارای دو فرزند یا بیشتر از خدمت وظیفه عمومی معاف هستند.»

ستاد کل نیروهای مسلح نیز در تاریخ ۲۱ فروردین ۱۴۰۴ با ابلاغیه‌ای رسمی، جزئیات و شرایط این معافیت را به سازمان وظیفه عمومی ابلاغ کرد تا از ابتدای سال ۱۴۰۴ اجرایی شود. شرایط این قانون به شرح زیر است:

- شرط سنی: مشمول باید حداقل ۳۵ سال تمام سن داشته باشد.
- شرط تعداد فرزند: داشتن حداقل دو فرزند (اعم از دختر و پسر) الزامی است.
- شرط غیبت: این معافیت صرفاً شامل مشمولان غیر غایب می‌شود و به‌کارگیری آن در مورد مشمولان غایب منتفی است.
- مشمولان حین خدمت: کارکنان وظیفه‌ای که هم‌اکنون درحال‌خدمت هستند در صورت احراز شرایط، می‌توانند با ارائه مدارک به یگان خدمتی خود، از این معافیت استفاده کنند.

از منظر حقوقی، این اقدام مصداق بارز رفع موانع تبعیض‌آمیز پنهان در نظام‌وظیفه عمومی است. پیش از این، مشمولانی که به دلیل تأهل و فرزندآوری، عملاً از توانایی انجام خدمت سربازی به شیوه معمول (دوری از خانواده و ترک شغل) محروم بودند، عملاً در معرض نوعی «تبعیض غیرمستقیم» قرار داشتند. این قانون با در نظر گرفتن واقعیت اجتماعی «پدران» و اولویت‌بندی مصالح خانواده و سیاست‌های جمعیتی، این مانع را مرتفع ساخت.

۶. الگوی تعامل مجلس شورای اسلامی با حقوق بشر در حوزه زن و خانواده: از تبعیض‌زدایی هوشمند تا خانواده‌محوریِ متوازن

مجلس شورای اسلامی در دو دهه اخیر به‌ویژه در قوانین برنامه توسعه، قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت (۱۴۰۰) و اصلاحات قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲)، مسیری را در تعامل با نظام بین‌المللی حقوق بشر پیموده است که می‌توان از آن یک «الگوی بومی تعامل» استخراج کرد. این الگو نه تقلید صرف از اسناد فراملی است و نه انزوای کامل از آن؛ بلکه کوششی است برای «ترجمه مفاهیم حقوق بشری به زبان فقهی و مصالح ملی» و در عین حال، حفظ قابلیت گفت‌وگو با جامعه جهانی. به نظر می‌رسد ارکان الگو به شرح زیر می‌باشد:

رکن اول: عدم استیلای حقوق بین‌الملل بر تقنین داخلی همراه با التزام به معیارهای فقهی

مجلس در تمام مصوبات مرتبط با زن و خانواده، خود را «مقهور» تعهدات بین‌المللی مانند کنوانسیون سِداو یا پیمان‌نامه حقوق کودک ندانسته است. به عبارت روشن‌تر، ایران هرچند سِداو را تصویب نکرده و نسبت به پیمان‌نامه حقوق کودک با شرط عدم تعارض با شرع پذیرفته است، اما در عمل از برخی استانداردهای مترقی آن فاصله نگرفته، بلکه تلاش کرده «معادل بومی» آن‌ها را در چارچوب فقه امامیه طراحی کند. (تسخیری و رجبی، ۱۴۰۴، ص ۴۰۰-۴۰۳) این رویکرد مصداق «استقلال تقنینی در چارچوب شریعت» است. پذیرش خواست عمومی برابری جنسیتی، اما از مجرای راهکارهای شرعیِ بدیع (مانند صندوق، اولویت قضایی و تعاریف نو از رشد.) در این الگو، هیچ مصوبه‌ای به‌صرف ادعای هماهنگی با حقوق بین‌الملل تصویب نمی‌شود، بلکه ابتدا «تأیید شورای نگهبان» اخذ می‌گردد و سپس سازوکارهای عملی برای تحقق عینیت خارجی آن تعبیه می‌شود.

رکن دوم: پرهیز از قهر با حقوق بشر؛ حفظ زبان مفاهمه و موجه‌سازی عمومی

نکته ظریف این است که مجلس هرگز «اصل برابری جنسیتی» را به عنوان یک ارزش از پیش تعریف شده در ادبیات حقوق بشر نفی نکرده است. حتی در مواردی که فتوای مشهور خلاف آن بود، (مانند ارث زن از عرصه) مجلس از طریق «فتوای رهبر شهید انقلاب» و اصلاح مواد ۹۴۶ و ۹۴۸ قانون مدنی، این اصل را در قالب «تبعیض روا» بازتعریف کرده است. در واقع، مجلس «زبان موجه‌سازی» خود را به‌گونه‌ای تنظیم کرده که قابل‌فهم برای ناظران بین‌المللی نیز باشد. پس الگو آن است که مجلس «هیچ‌گاه از حقوق بشر قهر نکرده» یعنی نه آن را به عنوان یک کالای ممنوعه تحریم می‌کند و نه ادعای بی‌نیازی از آن دارد. بلکه با «بومی‌سازی» مفاهیم، دستاوردهای خود را در همان قالب‌های مفهومی ارائه می‌دهد. این نوعی «مقاومت نرم» در برابر هژمونی گفتمانی غرب است، نه انفعال و نه طرد کامل.

رکن سوم: رعایت اقتضائات ملی بدون اقدامات شعاری

مجلس در مصوبات خود نشان داده که از طرح شعارهای فاخر اما غیرقابل‌اجرا پرهیز می‌کند و به‌جای آن، «اقدامات کوچک‌مقیاس اما مؤثر» طراحی کرده است. برای نمونه در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت به‌جای اعلام «برابری کامل زن و مرد» بر «حمایت ویژه از مادران» تمرکز کرد و امتیازات عینی مانند ۹ ماه مرخصی زایمان، دورکاری اجباری، کاهش سن بازنشستگی به‌ازای هر فرزند (مواد ۱۷ و ۲۴) را به‌صورت آزمایشی و با تخصیص منابع از بودجه عمومی به اجرا گذاشت. اینها شعارهای بین‌المللی «توانمندسازی زنان» نیست، بلکه ابزارهای ملیِ «مادرانه» برای افزایش جمعیت است که هم‌زمان به نفع زنان نیز تمام می‌شود. نکته حائز اهمیت آنکه مجلس در این موارد «هزینه واقعی» اقدامات را برآورد کرده (مثل تخصیص بودجه به صندوق دیه یا صندوق تأمین خسارات بدنی) و از تصویب قوانین فاقد پشتوانه مالی خودداری نموده است. این همان رعایت اقتضائات بدون شعارزدگی است.

رکن چهارم: تشریح دستاوردهای حقوق بشری در حوزه زن و خانواده (بازنمایی عظمت مصوبات)

متأسفانه، نظام تقنینی ایران در بازنمایی دستاوردهای خود ناتوان بوده است. در حالی که مصوبات مجلس در زمینه رفع تبعیض از زنان بسیار پیشرفته‌تر از بسیاری از کشورهای اسلامی همسایه است، اما این دستاوردها نه در سطح بین‌المللی به‌خوبی معرفی می‌شوند و نه حتی در داخل کشور به عنوان «اقدامات ویژه در چارچوب فقه» تدریس می‌گردند. عناصر این دستاوردها به‌اختصار عبارت‌اند از:

۱. بازطراحی تبعیض‌زدایی هوشمند با استفاده از «صندوق‌های جبرانی» (دیه) و «قضایی کردن رشد» (مسئولیت کیفری) و «تحقق ارزش ارث از طریق قیمت» (ارث زن از عرصه). این مدل می‌تواند به عنوان «الگوی ایرانی - اسلامی برابری جنسیتی» به کشورهای دیگر نیز ارائه شود.

۲. سبک‌سازی زندگی خانوادگی برای زنان شاغل با تصویب قوانین حمایتی (مرخصی ۹ماهه، منع اخراج، دورکاری، کاهش ساعت کار برای سرپرست خانوار).

۳. رفع موانع سنتی از طریق نظارت بر اجرا که نشان می‌دهد مجلس فقط قانون تصویب نمی‌کند؛ بلکه بر کارآمدی آن نظارت دارد.

۴. بازتولید عدالت جنسیتی به زبان فقهی بدون احساس حقارت در برابر گفتمان غرب. این بزرگ‌ترین دستاورد است: نشان‌دادن این که «فقه تشیّع ظرفیت تولید تبعیض مثبت و اقدامات ویژه را دارد» و نیازی به اقتباس از غرب نیست.

مجلس با این الگو نشان داده است که می‌توان «تبعیض روا» را در قالب اقدامات ویژه (مانند: سهمیه، تخفیف، معافیت، اولویت) به کار برد و در عین حال به معیارهای فقهی وفادار ماند. آنچه این الگو را از تقلید صرف از حقوق بشر غربی متمایز می‌کند، «نهادینه‌کردن مادرانگی به عنوان منبع امتیاز» در مقابل تلقی آن به عنوان منبع تبعیض است. این چرخش پارادایمی، دستاورد بزرگ نظام تقنینی ایران در دهه اخیر است. این الگو قابلیت تبدیل‌شدن به قانون نمونه برای دولت‌های اسلامی را نیز دارد (مجیدی و خادمی، ۱۴۰۳، ص ۲۲۶-۲۲۸) زیرا که مجلس شورای اسلامی همواره مورد رصد مجالس دولت‌های مسلمان در نحوه تطبیق حقوق بشر و شریعت می‌باشد.

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر به بررسی تعامل مجلس شورای اسلامی با نظام بین‌المللی حقوق بشر در حوزه حقوق زن و خانواده پرداخته و نشان می‌دهد که این تعامل نه از سر انفعال یا تقلید، بلکه بر اساس یک «الگوی بومی ناآگاهانه» طراحی شده است. مجلس در یک دهه اخیر کوشیده است ضمن پاسداشت چارچوب فقهی و شرعی (اصل چهارم قانون اساسی) به دغدغه‌های برابری جنسیتی پاسخ عملی دهد. این الگو دارای چهار رکن اصلی است: عدم استیلای حقوق بین‌الملل بر تقنین داخلی و التزام به معیارهای فقهی؛ پرهیز از قهر با حقوق بشر و حفظ زبان مفاهمه‌ی جهانی؛ رعایت اقتضائات ملی بدون اقدامات شعاری؛ و تشریح دستاوردهای حقوق بشری مصوبات.

مصادیق عینی این رویکرد عبارت‌اند از: ایجاد تساوی عملی در پرداخت دیه زن و مرد از طریق صندوق تأمین خسارات بدنی؛ (تبصره ماده ۵۵۱ قانون مجازات اسلامی و رأی وحدت رویه ۷۷۷ هیئت عمومی دیوان عالی کشور) افزایش سن مسئولیت کیفری دختران از بلوغ محض به «رشد عقلی» (ماده ۸۸ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲)؛ اصلاح حقوق ارث زن از عرصه و اعیان بر اساس فتوای رهبری؛ (مواد ۹۴۶ و ۹۴۸ قانون مدنی) و اعطای امتیازات حمایتی گسترده به مادران در قانون جوانی جمعیت و تعالی خانواده. (ماده ۱۷: مرخصی ۹ماهه، دورکاری اجباری، کاهش سن بازنشستگی به‌ازای هر فرزند)

علاوه بر این، مجلس با اتکا به مفهوم «تبعیض مثبت» و «تبعیض روا» (مستفاد از اصول دهم، بیستم و بیست و یکم قانون اساسی) رویکرد «خانواده‌محوری» را در پیش گرفته است. نمونه‌هایی نظیر کاهش ساعات کار زنان سرپرست خانوار، (مصوب ۱۳۹۵) اصلاحات قانون گذرنامه برای تسهیل خروج بانوان نخبه بدون اذن شوهر و معافیت سربازی پدران دارای دو فرزند بالای ۳۵ سال (تبصره ۱ ماده ۱۰۲ قانون برنامه هفتم توسعه) نشان می‌دهد که مجلس هم‌زمان به رفع موانع تبعیض‌آمیز و تقویت بنیان خانواده توجه دارد. کارکرد نظارتی مجلس نیز در مواردی مانند پیگیری معافیت سربازی، حتی پیش از تصویب نهایی، مؤثر بوده است. در مجموع، الگوی ایرانی «خانواده‌محوری تکاملی» با نهادینه‌کردن مادرانگی به‌عنوان منبع امتیاز، برابری ماهوی را جایگزین تشابه صوری کرده است.

به نظر می‌رسد در این حوزه مجلس باید اقداماتی را برای تکمیل انجام دهد که این اقدامات عبارت‌اند از: بازنمایی بین‌المللی دستاوردها، تدوین شاخص‌های بومی نظارت بر اجرا، رفع خلأهای باقیمانده و آموزش نمایندگان. آموزش

نمایندگان به التفات به حقوق بشر مسئله مهمی است. برخی بر این باورند تمامی امور مجلس نیازمند پیوست تقنینی حقوق بشری است. مهم‌ترین فایده پیوست تقنینی حقوق بشری، این است که مجلس را از یک نهاد صرفاً پاسخگو و انفعالی خارج کرده و به آن نقشی فعال و مبتکر در عرصه حقوق بشر می‌بخشد؛ به‌طوری که خود مجلس، معیارها و استانداردهای حقوق بشری را در فرایند تقنین لحاظ می‌کند و از پیش‌دستی سایر نهادها جلوگیری می‌نماید.

منابع

ابراهیمی، جواد و هدایت‌نیا، فرج‌الله، (۱۴۰۴)، استحکام خانواده در قانون‌گذاری؛ ظرفیت‌های تقنینی و قراردادی، فصلنامه دین و قانون، ۴۸، ۱۱۹-۱۳۶.

ارسطا، محمدجواد، (۱۳۹۶)، گستره نظارت شرعی شورای نگهبان در اصل چهارم قانون اساسی: نسبت‌سنجی اصول چهارم و یک‌صد و دوازدهم قانون اساسی. حقوق اسلامی، ۱۴ (۵۵)، ۵۹-۸۲.

تسخیری، محمدعلی، (۱۳۸۹)، هم‌سنگی در حقوق و وظایف زن در پرتو منشور حقوق بشر اسلامی، اندیشه تقریب، سال ۶، ش ۲۴، صص۱۱-۳۴.

حبیب‌نژاد، سید احمد؛ رجبی، محمد؛ میرزایی، زهرا، (۱۳۹۵)، حمایت کیفری از حق‌های اساسی شهروندان در نظام حقوقی ایران، حقوق جزا و سیاست جنایی (حقوق جزا و جرم‌شناسی سابق)، ۱(۱)، ۱-۲۴.

حبیب‌نژاد، سید احمد؛ عامری، زهرا؛ خسروی، احمد، (۱۳۹۶)، خانواده‌محوری در نظام مالیاتی با تأکید بر نظام حقوق مالیاتی ایران. مطالعات جنسیت و خانواده، ۵(۲)، ۹۵-۱۲۳.

رضایی، مصطفی؛ صالحی، هادی، (۱۴۰۳)، حق بر تأمین اجتماعی کارگران بیگانه در ایران از منظر موازین حقوق بشر، دوفصلنامهٔ بین‌المللی حقوق بشر، ۱۹(۱)، ۱۰۱-۱۲۰.

تسخیری، محمدصالح، (۱۴۰۳). چالش‌های طرح جمهوری اسلامی ایران در خصوص همه‌پرسی در فلسطین از منظر حقوق بین‌الملل و بایسته‌های روزآمدسازی آن. مطالعات حقوقی، ۱۶(۱)، ۲۲۹-۲۵۶.

تسخیری، محمدصالح؛ رجبی، محمد، (۱۴۰۴)، پیوست تقنینی حقوق بشری: امکان‌سنجی و بایسته‌ها. مجلس و راهبرد، ۳۲(۱۳۲)، ۳۸۳-۴۱۳.

شفیعی سروستانی، ابراهیم، (۱۴۰۱)، بررسی تطبیقی مبانی و حکمت تفاوت دیه زن و مرد در فقه مذاهب اسلامی، مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی (فروغ وحدت)، ۱۸(۵۸)، ۶۴-۷۹.

صادقی‌مقدم، محمدحسن، (۱۳۹۱)، تحوّل در حقوق ارث زن از اموال غیرمنقول شوهر...، دوفصلنامه علمی دانش حقوق مدنی، ۱(۲)، ۵۵-۶۷.

عمرانی، سلمان؛ بکشلو، رضا؛ محمدی، محمدرضا؛ «تبعیض مثبت» یا «تبعیض رَوا»؟ تأملی بر مفهوم‌شناسی تبعیض در نظام حقوقی ایران؛ مطالعه موردی «بومی‌گزینی‌های استخدامی». حقوق اداری. ۱۴۰۱; ۹ (۳۰):۹۹-۱۲۰.

فاطمی‌نژاد، سید حسین؛ باریکلو، علیرضا (۱۳۹۸)، روایی و کارایی تبعیض مثبت در احقاق حقوق زنان، حقوق اسلامی، ۱۶(۶۳)، ۱۳۳-۱۶۱.

فراهانی، محمدعلی؛ حاجی علی خمسه، مرتضی؛ طحان نظیف، هادی، (۱۴۰۱)، آثار حقوقی نظارت فقهای شورای نگهبان بر اطلاق و عموم قوانین و مقررات در نظام قضایی و دادگستری ایران، مجله حقوقی دادگستری، ۸۶ (۱۱۸)، ۲۰۷-۲۲۷.

فضائلی، مصطفی، (۱۳۸۲)، شروط غیرمعتبر و آثار حقوقی آن در کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان مرکز مدیریت حوزه‌های خواهران.

قاسمی، غلامعلی، (۱۴۰۴)، «گریزناپذیری مجلس از حقوق بین‌الملل بشر: چالش‌های تقنینی و فرصت‌های پارلمانی»، نشریه دین و قانون، سال سیزدهم شماره ۴۷ (بهار ۱۴۰۴)، صص ۴۱-۷۲.

قربانی پاجی، عقیل؛ عبدالحسین‌زاده، محمد، (۱۴۰۲)، نظارت پارلمانی بر دستگاه‌های اجرایی: ابزارها و رویه‌ها، ماهنامه

گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، (۳) ۳۱ شماره مسلسل e۱۸۹۶۶.
مجیدی، محمدرضا؛ خادمی، غلامرضا، (۱۴۰۳)، ارزیابی رابطه بین قانون‌گذاری نمونه مجامع بین پارلمانی و همگرایی منطقه‌ای در کشورهای مستقل هم‌سود، مجلس و راهبرد، ۳۱(۱۱۹)، ۲۰۳-۲۳.
محمدبیکی، علیرضا؛ اسدی، حبیب؛ الهوئی، نوید، (۱۴۰۱)، بررسی تطبیقی مسئولیت کیفری اطفال و نوجوانان در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ و ۱۳۹۲، فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای فقه، ۲، ۴ (۸)، ۲۷-۵۴.
مقدسی، محمدباقر؛ روستائی، مهرانگیز، (۱۴۰۰)، افزایش جمعیت از رهگذر مداخلات کیفری؛ نگاهی به فرایند تصویب و چالش‌های اجرای قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت، آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۸ (۲۲)، ۲۸۵-۳۱۲.
نوروزی، قدرت الله، (۱۳۹۲)، قلمرو انطباق نظام حقوقی ایران با حقوق بین‌الملل بشر با نگاهی به آرای امام خمینی (س)، پژوهش‌نامه متین، ۱۵(۵۹)، ۱۸۵-۲۰۸.
مهرپور، حسین، (۱۳۸۶)، حقوق بشر در اسناد بین‌المللی و موضع جمهوری اسلامی ایران، انتشارات اطلاعات، چاپ دوم.

References

Akhmedshina, F. (2020). Violence against women: A form of discrimination and human rights violations. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 1(1), 13–23.

Arasta, Mohammad-Javad. (2017). The scope of the Guardian Council's Sharīʿah supervision under Article 4 of the Constitution: Examining the relationship between Articles 4 and 112 of the Constitution. Ḥuqūq-e Islāmī, 14(55), 59–82. (in Persian)

Burri, S. D. (2019). Protection and rights related to pregnancy and maternity in EU law. Revue de Droit Comparé du Travail et de la Sécurité Sociale, 2019(4), 16–25. https://doi.org/10.4000/rdctss.1305

Cole, M. (Ed.). (2022). Education, Equality and Human Rights: Issues of Gender, Race, Sexuality, Disability and Social Class. Taylor & Francis.

Ebrahimi, Javad, & Hedayatnia, Farajollah. (2025). Family stability in legislation: Legislative and contractual capacities. Dīn va Qānūn, 48, 119–136. (in Persian)

Farahani, Mohammad-Ali, Haji-Ali Khamseh, Morteza, & Tahan Nazif, Hadi. (2022). Legal effects of the supervision exercised by the jurists of the Guardian Council over the absolute and general application of laws and regulations in Iran's judicial system and judiciary. Majalleh-ye Ḥuqūqī-ye Dādgostarī, 86(118), 207–227. (in Persian)

Fateminjad, Seyyed Hossein, & Barikloo, Alireza. (2019). The legitimacy and effectiveness of affirmative action in realizing women's rights. Ḥuqūq-e Islāmī, 16(63), 133–161. (in Persian)

Fazeli, Mostafa. (2003). Invalid conditions and their legal effects under the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. Tehran: Office for Women's Studies and Research, Center for the Management of Women's Seminaries. (in Persian)

Ghorbani Paji, Aqil, & Abdolhosseinzadeh, Mohammad. (2023). Parliamentary oversight of executive agencies: Instruments and procedures. Monthly Expert Reports of the Islamic Consultative Assembly Research Center, 31(3), Serial No. e18966. (in Persian)

Habibnejad, Seyyed Ahmad, Ameri, Zahra, & Khosravi, Ahmad. (2017). Family-oriented taxation with emphasis on the Iranian tax law system. Muṭālaʿāt-e Jinsiyyat va Khānevādeh, 5(2), 95–123. (in Persian)

Habibnejad, Seyyed Ahmad, Rajabi, Mohammad, & Mirzaei, Zahra. (2016). Criminal protection of citizens' fundamental rights in the Iranian legal system. Ḥuqūq-e Jazā va Siyāsat-e Jināʾī, 1(1), 1–24. (in Persian)

Human Rights Council. (2019). Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 4–15 November 2019.

Kenney, N. (2022). Achieving de facto Gender Equality in Land, Forest and Fisheries Tenure: Scaling Up the Adoption of Temporary Special Measures in National Legal Frameworks (Vol. 110). Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Majidi, Mohammad-Reza, & Khademi, Gholam-Reza. (2024). Assessing the relationship between model legislation of inter-parliamentary assemblies and regional integration in the Commonwealth of Independent States. Majlis va Rahbord, 31(119), 203–223. (in Persian)

Mehrpour, Hossein. (2007). Human Rights in International Instruments and the Position of the Islamic Republic of Iran (2nd ed.). Tehran: Ettela'at Publications. (in Persian)

Meinzen-Dick, R., Quisumbing, A., Doss, C., & Theis, S. (2019). Women's land rights as a pathway to poverty reduction: Framework and review of available evidence. Agricultural Systems, 172, 72–82.

https://doi.org/10.1016/j.agsy.2017.10.009

Mohammadbeiki, Alireza, Asadi, Habib, & Alhaei, Navid. (2022). A comparative study of the criminal liability of children and adolescents under the Islamic Penal Code of 1996 and 2013. Faṣlnāmeh-ye Muṭālaʿāt-e Miyānrishteh-ye Fiqh, 2(4), 27–54. (in Persian)

Moqaddasi, Mohammad-Baqer, & Rostaee, Mehrangiz. (2021). Increasing population through criminal interventions: An examination of the legislative process and challenges in implementing the Family and Youth Protection Law. Āmūzehā-ye Ḥuqūq-e Keyfarī, 18(22), 285–312. (in Persian)

Mujuzi, J. D. (2024). The prohibition of discrimination and workers' right to maternity or paternity leave in light of the drafting history of Article 40 of the Constitution of Uganda and Sections 56 and 57 of the Employment Act. International Journal of Discrimination and the Law, 24(3), 143–168.

Norouzi, Qodratollah. (2013). The scope of conformity between the Iranian legal system and international human rights law, with reference to the views of Imam Khomeini. Pajūheshnāmeh-ye Matīn, 15(59), 185–208. (in Persian)

Omrani Salman, Bakhshloo, Reza, & Mohammadi, Mohammad-Reza. (2022). "Positive discrimination" or "justified discrimination"? Reflections on the conceptualization of discrimination in the Iranian legal system: A case study of local recruitment policies. Ḥuqūq-e Idārī, 9(30), 99–120. (in Persian)

Pereira-Kotze, C., Malherbe, K., Faber, M., Doherty, T., & Cooper, D. (2022). Legislation and policies for the right to maternity protection in South Africa: A fragmented state of affairs. Journal of Human Lactation, 38(4), 686–699. https://doi.org/10.1177/08903344221108090

Qasemi, Gholam-Ali. (2025). The inevitability of Parliament's engagement with international human rights law: Legislative challenges and parliamentary opportunities. Dīn va Qānūn, 13(47), 41–72. (in Persian)

Rejman, E. (2024). Special protection of mothers in ICESCR and CEDAW: The analysis of travaux préparatoires and a proposal for the future. George Mason International Law Journal, 15(2), 1–33. (The source supplied the volume as 15 and issue as 1; the verified publication record identifies the article as 15(2), 2024.)

Rezaei, Mostafa, & Salehi, Hadi. (2024). The right to social security for foreign workers in Iran from the perspective of human rights standards. Dūfaṣlnāmeh-ye Bayn al-Milalī-ye Ḥuqūq-e Bashar, 19(1), 101–120. (in Persian)

Roberts Lyer, K. (2021). Parliaments as human rights actors: The potential for international principles on parliamentary human rights committees. In S. Lagoutte, S. Lorion, & S. L. B. Jensen (Eds.), The Domestic Institutionalisation of Human Rights (pp. 31–51). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003181248-3

Sadeqi-Moqaddam, Mohammad-Hassan. (2012). Transformation in women's inheritance rights concerning their husbands' immovable property. Dūfaṣlnāmeh-ye ʿIlmī-ye Dānesh-e Ḥuqūq-e Madanī, 1(2), 55–67. (in Persian)

Shafiei Sarvestani, Ebrahim. (2022). A comparative study of the foundations and rationale for the difference between the blood money (diyah) of women and men in the jurisprudence of Islamic schools of law. Muṭālaʿāt-e Taqrībī-ye Madhāhib-e Islāmī (Forūgh-e Vaḥdat), 18(58), 64–79. (in Persian)

Taskhiri, Mohammad-Ali. (2010). Equality in the rights and duties of women in light of the Islamic Charter of Human Rights. Andīsheh-ye Taqrīb, 6(24), 11–34. (in Persian)

Taskhiri, Mohammad-Saleh, & Rajabi, Mohammad. (2025). A human-rights legislative annex: Feasibility

and requirements. Majlis va Rahbord, 32(132), 383–413. (in Persian)